

Leírás és elmélkedés Arany Jánosnál

Amint azt Milbacher Róbert *Bábel agoráján* című tanulmánykötete harmadik részének nyitó esszéjéből tudhatjuk: a magyar nyelvű beszélők a KÖLTŐT – így, határozott névelővel és csupa nagybetűvel írva – két, egymástól tökéletesen különböző néven nevezik. A *Petőfi-állandók* nyitó anekdotikus története egyik szereplője – aki egy irodalmár a szemerkélő őszi esőben lerobbant bogara megmentőjeként tűnik fel – megfigyelése szerint tudniillik a KÖLTŐT a magyarok egyszer úgy hívják, „hogya Petőfi Sándor, másszor pedig (látszólag teljesen indokolatlanul) úgy, hogy József Attila.”¹ Milbacher esszéjében egyfajta magyarázattal szolgál erre ’a közösségi emlékezetben felgyült hordalék végsőkéig redukált üledékeként’ megfogalmazott észrevételre. Innen nézve pedig nem tűnik egészen véletlennek, hogy József Attila *Holt vidék* című verse elemzését Tverdota György Szabolcsi Miklóst követve Petőfi Sándor felemlítésével nyitja: „Induljunk ki abból a műfaji hagyományból, amelyhez a vers kapcsolható. Leíró költészet, a szó szoros értelmében, mint például *A puszta télen*: »Mintha csak Petőfi *A puszta télen*-je 20. századi folytatója lenne.«”²

A verselemzés folytatásában azonban komoly aggályokat lát Tverdota a *Holt vidék* szabadszállási tája *A puszta, télen*-hez hasonló, József Attilától ismert pontossággal és megbízhatósággal leírt leírásában, ám természetesen a kiindulópontként vett műfaji hagyomány, a leíró költészet érvényességét nem kérdőjelezi meg egy pillanatra sem. Másrészt elemzése vége felé további lehetséges műfaji hagyományt kapcsol a vershez. Valachi Anna elemzésére támaszkodva a leírás mellett elmélkedést is láthatunk benne, még hozzá több szinten. Megjelenik „a társadalmi igazságtalanságokat tudatosító, józanul tárgyilagos parasztvers,” és emellett „már József Attila későbbi, tünődő-eszmélkedő panaszverseihez” is kapcsolható ez a műalkotás.³

Bár Tverdota György nem jelzi, de e kettősség, a leírás és az elmélkedés együttes megjelenése révén is összekapcsolható a két költő, József Attila és Petőfi Sándor. Hiszen többek közt Petőfi egy nyári alföldi tájat, a Kiskunságot leíró költeményével kapcsolatban is el lehet gondolkodni azon, itt sem csupán a táj leírását, hanem közben egy elmélkedést is olvasunk. Legalábbis Szegedy-Maszák Mihály elemzésének már summázó felvezetésében is egyértelműen ezt állítja: „A vers egészében a ténylegesen létező, földrajzi táj lírásának és az elképzelt, jelképszerűen megalkotott táj látomásának igénye áll egymással kölcsönhatásban. A jelkép elvont költői alapjelentését olyan mellékjelentések egészítik ki, melyek történeti vonatkozásúak,

1 MILBACHER Róbert, (*MIÉRT VAN A KÖLTŐNEK KÉT NEVE?*), in Uő., *Bábel agoráján, Esszék, tanulmányok a nemzeti irodalomról*, Pécs, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, 2015. 169.

2 TVERDOTA György, *Holt vidék*, in Uő., *Határolt végtelenség, József Attila versek elemzése*, Bp., Osiris, 2008. 21.

3 Uo., 34.

s visszavezethetők a vers keletkezésének körülményeire. A *Kis-Kunság* egyszerre leíró s elmélkedő vers. A költői én megalkotott önéletrajzának egy darabjaként külső és belső utazást elevenít meg.”⁴

Szegedy-Maszák a *Kiskunság* nyelvét és műfaját vizsgálva szól részletesebben a leírás és az elmélkedés viszonyáról, a költeményt a magyar irodalom egy hosszú sorának egyfajta végpontjaként állítva be. Ez a sor a felvilágosodás és a klasszicizmus *pictura* és *sententia* verseivel indult, és a költeményekben eleinte a két mozzanat egymástól elkülönülve jelentkezett, majd pedig összeolvadt. Szegedy-Maszák számos szerzőt és számos műalkotást sorakoztat fel e sor elemeként: „A korai magyar leíró versekben a leírás (*pictura*) és a jelentés (*sententia*) gépiesen követte egymást (Barcsay: *A télnek közelgetése*, 1774, Verseghy: *A tavasz*, 1806 előtt, Révai Miklós: *Kikeletkor*), s e két mozzanat még Csokonai remekművében, *A magánossághoz* írt ódában is elkülönül egymástól. [...] A magyar költészetben a leírás és jelentés gépies egymásutánját Csokonainál és Berzsenyinél a látványtól a reflexió felé haladó, szerves egészét képező folyamat váltotta fel szerkezeti elvként (Csokonai: *Déli aggodalom, A rövid nap s hosszú éj*; Berzsenyi: *A reggel*). *Sententia* és *pictura* teljes összeolvadásáról először Berzsenyi két legszebb művében (*A közelítő tél, Levéltöredék barátnéhez*) beszélhetünk, ahol a leírás egyidejű a jelentéssel, a szöveg egésze »symbolák hímes fátyola«, mint Berzsenyi maga írta. Az ő kezdeményezése Petőfiig továbbfejlesztés nélkül maradt.”⁵ Szegedy-Maszák Mihály úgy látja, a leírás mellett van egy alap vagy fő fogalmi jelentése a Petőfi *Kiskunság* című költeményének, e fogalmi jelentés azonban alapjaiban eltér elődjei elmélkedésétől, illetve eszmeiségétől. „A *Kis-Kunság*-ban a költő a romantikus költészet nagy témájához nyúlt: azt ábrázolta, hogyan mutatkozik meg a végtelen a végesben. Míg azonban a XIX. század első évtizedeiben élt költők e látomás megjelenítésekor általában az Istennek az emberi világban való megjelenésére (az epifániára) utaltak, vagy legalábbis ennek a korábbi ábrázolásait idézték föl, addig Petőfi a realizmusba forduló romantika költőjeként megfosztotta a jelképet vallásos jellegétől: azt ábrázolta, hogyan szembesítődik az egyes ember a kitágult, immár végtelennek tudott világmindenséggel. Teremtő és Teremtés viszonya helyett Petőfi már az én és a természet viszonyát fogja fel kiindulópontként, s a végkifejlet az Isten megjelenése, az üdvözlés helyett az emberi egyén belső megvilágosodása. A vers elvont alapjelentését egy kölcsönhatás határozza meg: a természeti látvány hatására a költői én értékekkel telítődik, illetve a megvilágosodáshoz fokozatosan eljutó én lelkiállapota a külső világban tárgyiasul.”⁶ A költemény különöségét pedig az adja, hogy benne a leírás összeolvad az elmélkedéssel, miközben látszólag egy lefestett tájat szemlélünk, Szegedy-Maszák szerint a tájba kivetített értéktelített lélekállapotot, csak látszólag mozdulatlan, valójában időben és térben nagy távlatokat átfogó perspektívát, illetve a képzelet termékét látjuk.

4 SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Petőfi: Kis-kunság*, in Uő., *Világkép és stílus, Történeti-poétikai tanulmányok*, Bp., Magvető, 1980. 251.

5 Uő., 268–269.

6 Uő., 278.

Ahhoz, hogy ezt a hagyományt (vagy ezeket a hagyományokat) egy kicsit jobban megfoghassuk, érdemes néhány kiegészítést fűzni a fentiekhez. Szegedy-Maszák említi Petőfi műve gondolati tartalma bemutatásakor a Teremtő és Teremtés viszonyán való elmélkedést is – ezért fontos a fiziko-teológia jelenségét előhozni. Ennek az irányzatnak a magyar irodalomtudományban Vörös Imre adta a legpontosabb meghatározását. Szerinte a XVII. és a XVIII. század fordulóján kialakuló „fiziko-teológiai irodalom (s ezen belül a fiziko-teológiai költészet)” „a teremtett világ csodálatos voltából a Teremtőre való következtetésnek a *Bibliában* gyökerező gondolatát a newtoni fizika – és általában a korszerű természettudomány – eredményei nyomán megközelítve, az új tudományos felfedezések részletes bemutatásával igyekezett a természet törvényeit megalkotó Isten létét bizonyítani, s a világnak e törvényekben megnyilvánuló nagyszerűségére hivatkozva dicsőítette a mindenség létrehozóját.”⁷ Nálunk még a XVIII. század vége felé is nagy jelentősége van, és a „fiziko-teológia tájleíró technikája olyan költők verseiben is fölismerhető (pl. Csokonai, Fazekas), akik a felvilágosodás hatására eltávolodnak, vagy (mint Bessenyei) eleve idegenkednek a fiziko-teológia közvetlen vallási célzatosságától, s akik a világ áhítattal szemlélt szépségéből, csodálatos rendjéből már nem teológiai, hanem az ember és a természet szoros kapcsolatára vonatkozó, a felvilágosult sztoicizmus filozófiáját kifejező erkölcsi következtetéseket vonnak le.”⁸ A sententiával és a picturával kapcsolatban pedig érdemes megjegyezni, hogy e két fogalmat a magyar irodalomtörténetbe Szauder József vezette be Csokonai Vitéz Mihály fiatal verstípusairól szóló tanulmányában *Az éj és a csillagok* című kötetében. Szauder úgy látja, ezek a verstípusok az iskolai poézisoktatásból származva lettek „Csokonai művészetének szilárd fő formáivá”.⁹ A két típus közül a „sententia-vers inkább megkötötte a kezét, a leíró vers, a pictura ezzel szemben szabaddá tette”,¹⁰ és ennek megfelelően „költő a leíró költeményekben találta meg a tehetségének megfelelőbbet”.¹¹ Továbbá Szauder már a fiatalkori versek között is felmutat olyan műveket, melyekben „a *sententia* s az érzelmesen telítődő *pictura*, a gondolati tétel és a szubjektívvá hangolt leírás összeolvad egymással”.¹²

Másrészről. Hát, másrészről, fő témánkra kanyarodva regisztráljuk, hogy eddig még egyáltalán nem került elő Arany János. A *Kiskunság* elemzése közben Szegedy-Maszák ráadásul a leíró versek listáját mintegy kiegészítve számos további művel veti össze Petőfi alkotását, összehasonlításként röviden említésre kerül Csokonaitól *Az estve*, Vörösmartytól a *Pusztá csárda*, Kunoss Endrétől *A puszták fia*, valamint természetesen Petőfi több leíró verse. A tanulmányban csupán ebben a kontextusban szerepel Arany János, egyetlen, a *Télben* című költeményét Szegedy-

7 VÖRÖS Imre, *Természetszemlélet a felvilágosodás kori magyar irodalomban*, Bp., Akadémiai, 1991. 56–57.

8 *Uo.*, 219.

9 SZAUDER József, *Sententia és pictura, (A fiatal Csokonai verstípusairól)*, in *Uő.: Az éj és a csillagok, Tanulmányok Csokonairól*, Bp., Akadémiai, 1980. 73.

10 *Uo.*, 76.

11 *Uo.*, 86.

12 *Uo.*, 108.

Maszák egy gondolatjelek közti közbevetésben „Aranynak Petőfi leíró költészetéhez legközelebb álló és a költőtárs által az 1848. január 29-i levélben nagyra értékelt”¹³ verseként említi.

Aranytól leíró költeményt csakugyan nem igazán ismer az átlagos műveltségű magyar ember. Tőle tájleírásként a közoktatásban szerzett tudás révén alighanem mindenki számára a *Toldi* első két versszaka ugrik be elsőként:

Ég a napmelegtől a kopár szík sarja,
Tikkadt szöcskenyájak legelésznek rajta;
Nincs egy árva fűszál a tors közt kelőben,
Nincs tenyérnyi zöld hely nagy határ mezőben.

Boglyák hűvösében tíz-tizenkét szolgál
Hortyog, mintha legjobb rendin menne dolga;
Hej, pedig üresen, vagy félig rakottan,
Nagy szénás szekerek álldogálnak ottan.

Ősztövér kutágas, hórihorgas gémmel
Mélyen néz a kútba s benne vizet kémel:
Óriás szunyognak képzelné valaki,
Mely az öreg földnek vérit most szíja ki.

Válunál az ökrök szomjasan delelnek,
Bögölyök hadával háborúra kelnek:
De felült Lackó a béresek nyakára,
Nincs, ki vizet merjen hosszú csatornára.¹⁴

Vagy még régebbi, gyerekkorban szerzett műveltség maradványaként néhányakban felidéződik a *Családi kör* első versszaka:

Este van, este van: ki-ki nyugalomba!
Feketén bólingat az eperfa lombja,
Zúg az éji bogár, nekimegy a falnak,
Nagyot koppan akkor, azután elhallgat.
Mintha lába kelne valamennyi rögnek,
Lomha földi békák szanaszét görögnek,
Csapong a denevér az ereszt sodorván,

13 SZEGEDY-MASZÁK, *Petőfi: Kis-kunság*, i. m. 273.

14 ARANY János, *Összes költeményei II., A Toldi-trillógia, A hun trillógia*, S. a. r. SZILÁGYI Márton, Bp., Osiris, 2003. 9.

Rikoltoz a bagoly csonka, régi tornyán.¹⁵

Nagyon esetleg még a *Toldi estéje* őszt festő két első versszaka derenghet néhányaknak, de ez már valószínűleg csak igen halványan:

Őszbe csavarodott a természet feje,
Dérré vált a harmat, hull a fák levele,
Rövidebb, rövidebb lesz a napnak útja,
És hosszúkat alszik rá, midőn megfutja.
Meggpihen legszélén az égi határnak
S int az öregeknek: „benneteket várlak!”
Megrezdül a feje sok öregnek erre:
Egymásután mégis mennek a nyughelyre.

Így pihent akkor is; így tekintte vissza;
Síma volt a mező, a menny pedig tiszta;
Milliom kis naptól ragyogott a mező:
Akárhova nézett, csak azt látta: ez ő!
Itt egy tócsa tükrén, s felvetődő halán,
Ott egy kis bogáron, s a gyep pókfonalán,
Mindenütt, mindenütt, meddig szeme kilát,
Láthatá a vén nap önnön ia-fiát.¹⁶

Ezek a leírások azonban epikus, és nem lírai költemények részei, így pedig sajnos nem tekinthetők a tárgyalt *pictura* hagyományhoz tartozóknak.¹⁷

Bizonyos, hogy Arany mind a fiziko-teológia, mind a *pictura*, illetve a *sententia* költészeti hagyományát jól ismerte. Barta János révén tudjuk, hogy a XVIII. század irodalma a kisujjában volt. *Arany János és a XVIII. század* című tanulmányában írja Barta, hogy az „iskolai irodalomtörténeten túl a tanulmányok arra engednek következtetni, hogy nyilvánvalóan évtizedek alatt, előbb a körösi gimnázium könyvtárára támaszkodva, a szűkebb értelemben vett XVIII. századi költői irodalomból Arany csaknem mindent elolvasott, ami akkor hozzáférhető volt.”¹⁸

15 ARANY János, *Összes költeményei I., Versek, versfordítások és elbeszélő költemények*, S. a. r. SZILÁGYI Márton, Bp., Osiris, 2003. 180–181.

16 ARANY János, *Összes költeményei II., i. m.*, 71.

17 Keresztury Dezső Arany-monográfiájában még a *Bolond Istókból* hoz példákat a nagyszalontai szülőföld táját, a tiszai tájképet leíró részletre. Vö. KERESZTURY Dezső, *Mindvégig, Arany János (1817–1882)*, Bp., Szépirodalmi, 1990. 19–32., kül. 23–25.

18 BARTA János, *Arany János és a XVIII. század, (Adalék Arany irodalomszemléletéhez)*, in Uő., *Arany János és kortársai, I. Arany-tanulmányok*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2003. 98.

Azt már nehezebb megállapítani, ennek az időszaknak az irodalmából mi fogta őt meg, mi vonzotta. Barta azt írja, Arany kivonatos irodalomtörténeti áttekintéséből „nem nagyon vehető ki: mi volt ezek között olyan, ami őt mint költőt személyesen is közelebről érdekelte.”¹⁹ Barta bizonyos rokonszenvet érzékel Arany részéről „a *Falusi nótárius*ban megnyilvánuló alakteremtő készség vagy Baróti Szabó merész nyelvkezelése iránt.”²⁰ Talán hasonló közelítést észlelhetünk Aranyban Csokonai felé is, a róla készült szűkszavú arckép utolsó szavaiban ugyanis így értékeli őt: „de az újabb kor ismét kellően méltányolja az ő eredeti géniusát.”²¹

Az is bizonyos, hogy a leírást nem tekinthetjük korszerűtlennek ez időben sem. Példának okáért kortársa és barátja, Petőfi több remekművet alkotott e műfajban. Még a középiskolai műveltség birtokában is jól ismerjük az ide tartozó műveket: *Az Alföld, A Tisza, A puszta, télen* és végül a *Kiskunság*. Az Arany és Petőfi közti barátságunk köszönhetően pedig találhatunk olyan műveket a két költőtől, amik párhuzamba állíthatók egymással, a szakirodalomban erre leginkább a *Télben* című költeményt hozták példaként Aranytól, Petőfitől hol ezzel, hol azzal a leíró költeménnyel állítva párba. Megjegyzendő: Petőfi Arany művéről csakugyan barátságosan ezt írta a szerzőnek: „Te pedig, bájdús Jankóm, nagyon szép verset küldtél Jókaynak, azt a »télben«.”²²

Ebben a versben a címevel ellentétben egy tavaszi táj leírását kapjuk, egy elképzelt, télben megálmodott, gyaníthatóan alföldi táj lefestését. A bemutatott világ általában az Alföldhöz kapcsolódó elemekből áll, madarak, mint a fűrj, a pacsirta, bárány, csorda, pásztor, vagy délibáb, ezeknek kapjuk egy panoramatikus, a közletről megfigyelhető apró részletektől a tágabb perspektívával észrevehető részekig tartó, növényekre, állatokra, emberre, illetve a táj egészére kitérő felsorolását:

Álmodám tavasszal,
Szép, derült, virágos tavaszi napokkal;
Zöld berek aljában susogó szellővel,
Csevegő patakkal.

19 Uo.

20 Uo.

21 ARANY János, *A magyar irodalom története rövid kivonatban*, in Uő., *Tanulmányok és kritikák*, válogatta, szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket írta S. VARGA Pál, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 1998. 58. Barta János még azt is írja, „Csokonai emlegetése végighúzódik prózairói pályáján; reminiscenciák is bukkannak föl”, lábjegyzetben pedig ezeket a példákat hozza: „Találomra: *Az elveszett alkotmány* I. 489.; *Toldi szerelme* VI. 7. versszak 5–8. sora; a *Déli aggodalom* c. verssel párhuzamos kép; *A poloskához* csatolt Ghazel első két sora Csokonai-idézet stb., stb.” BARTA János, *Arany János és a XVIII. század, i. m.*, 60.

22 *Petőfi – Arany Jánosnak*, Pest, január 29. 1848, in PETŐFI Sándor, *Összes Művei VII., Petőfi Sándor levelezése*, s. a. r. KISS József, V. NYILASSY Vilma, Bp., Akadémiai, 1964. 126.

Tökés Lajos *Arany János és a természet* című 1906-ban az Arany János-társaság könyvei harmadik kötetében megjelent írásában e vers mellé teszi Petőfi leírását: „Valódi genrekép például Petőfinek »*Az alföld*« című és Aranynak a »*Télben*« című költeménye.” TÖKÉS Lajos, *Arany János és a természet*, in *Szépirodalmi és szépműtani közlemények, Az Arany János-társaság könyvei, Harmadik kötet*, szerk. SZENTKLÁRAY Jenő és SZABOLCSKA Mihály, Temesvár, Arany János-társaság, 1906. 25.

Szegedy-Maszák Mihály a *Télben* és *A Tisza* hasonlóságáról szól szerkezeti szempontból: mindkét költemény „két tagból áll, amelyek kifejtett ellentétben állnak egymással.” SZEGEDY-MASZÁK, *Petőfi: Kis-kunság, i. m.* 273.

Jártam új mezőn, hol
Ménták illatoznak oldalán az érnek,
Mely az őszvetés közt elbolyong, de ismét
Azon helyre tér meg.

Hullámozó vetés közt
Búvócskázik a fűj; suttog a nő: „vá-vá”,
Nyomon úzi a hím s három pitypalattyot
Örömmel kiált rá.

Majd egy nyúl szökik fel
S indul az ugarnak, gyorsan karikázva;
„Elébe! elébe!” kurjogat a szántó
Ösztökéjét rázva.

Elkiséri szemmel
A meddig belátja, csaknem az égaljig;
Most szólítja ökrét, szánt, szánt csöndesen, csak
Síró füttye hallik.

Kis pacsirta is szánt,
Mint a szegény költő, fényes levegőben:
Dalt zengve repült fel, dalt zeng a magasban...
Hallgat leesőben.

Karimás kalappal
A juhórzó gyermek meglopni akarja;
A madár tovább száll, s a fiú mérgében
Nyáját megzavarja.

Szöszke fűrtű bárány
Át- meg átszökdécsel a zöld hantu mesgyén,
Anyját, aki most a nyáj közé vegyült el,
Bégetve keresvén.

Távolabb a csorda
Szanaszét fehérlik, mintha ott valaki
Széjjel a pázsitra szép mosott ruhákat
Terített volna ki.

Túl a kékes erdő,
A tájnak sötétebb keskeny karimája;
Jól kilátszik, mert még délibáb nem önte
Árvizet alája.

Száz meg száz madárhang
Szól az árnyas erdön, titkait beszélvén;
Bokorról bokorra lomha kakuk szállong
Szellős róna szélén.

Olvasatlan ígér
Hosszu, hosszú évsort, melyből egy se tölt el,
Melynek mindenikén örökös tavasznak
Reményszíne zöldell. –²³

A leírás mellett a *Télben* zárlatában halványan elmélkedést is érzékelhetünk, és innen nézve a bemutatott táj álom volta is okozhatja kicsit a *pictura* és a *sententia* együttes megjelenését a versben. A költemény utolsó versszaka az akkori téli való kietlen világát tudatosítja a beszélőben, amivel szemben a költészet az örökzöld tavasz ábrándos világát képes nyújtani:

Hagyjuk e zord képet,
Hisz' ez a *való*, ez sivatag életem:
Deríts szép álmokat örökzöld tavaszról
Oh költészet! nekem.²⁴

A *Télben* mellett szintén Petőfihez kapcsolódóan, de talán inkább már a 'versenyben égtek húrjaik' jegyében az ugyancsak 1848-as *Az Alföld népéhez* című költeményt érdemes felhozni. Ennek a versnek az első, nagyobbik felében a költő a címben megszólítottakhoz szólva ad egyfajta Alföld leírást, előadva, hogy az itt lakók miket és miért szeretnek ebben a tájban. A leíró részletek mellett ez a vers azért is érdekes, mert egyfajta oppozícióként felvillan benne a felföld, a görbe

23 ARANY János, *Összes költeményei I., i. m.*, 55–57.

24 U. o., 57.

hegyvidéki táj értéként. Tőkés Lajos *Arany János és a természet* című 1906-os írásában így ír a versről: „Ha rajong is az alföldért, bár nem oly szenvedélyesen mint Petőfi, szelíd lelke nincs ellenszenvvel a felföld iránt sem. Igaz, hogy a hegyeket púposoknak mondja, a felföldet görbe tartománynak, köves terméketlen országnak, a hol a szirteknek az árnya is rémes; de az alföld népeit inti, hogy a szép hajnal tövére, a felföldre is jó néha tekinteni, mert annak sziklaváraiban maradt fenn a hazaszeretet csírája.”²⁵

Az 50-es évek, a nagykőrösi korszak lírai termésében is találunk a *pictura* és *sententia* okán megemléltető műveket. Összeköt e szakaszból két alkotást az elmélkedés fontossága, valamint az, hogy kevert műfajúak: a *Kertben* „műfaji szempontból az életképet és a gondolatlírát” kapcsolja össze,²⁶ a *Lejtőn*ben pedig „a romantikus dal sajátos, átlényegített, elmélkedő költészetté felemelt” változatát figyelhetjük meg.²⁷

A *Kertben* című versben a látvány és a hozzá fűzött reflexiók követik egymást, ezek váltakozása ad egyfajta sajátos dinamikát, ezt alaposan körüljárta Veres András nagyszabású elemző tanulmányában. A *sententia* eszerint alapvető része a költeménynek, mégis legfeltűnőbbben a két záró versszakban jelenik meg:

Közönyös a világ... az élet
Egy összezsúfolt táncterem,
Sűrög-forog, jő-megy a népség
Be és ki, szünes-szüntelen.
És a jövőket, távozókat
Ki győzné mind köszönteni!
Nagy részvétel, ha némelyikünk
Az ismerőst... megismeri.

Közönyös a világ... az ember
Önző, falékony húsdarab,
Mikép a hernyó, telhetetlen,
Mindég *előre mász s – harap.*
S ha elsöpört egy ivadékot
Ama vén kertész, a halál,
Más kél megint, ha nem rosszabb, de

25 TÖKÉS Lajos, *Arany János és a természet*, i. m., 28–29.

26 VERES András, *Elbizonytalanodó moralitás, ironikus életkép*, in *Az el nem ért bizonyosság, Elemzések Arany lírájának első szakaszából*, szerk. NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémiai, 1972. 137.

27 SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Az átlényegített dal*, in *Az el nem ért bizonyosság, Elemzések Arany lírájának első szakaszából*, szerk. NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémiai, 1972. 294.

Nem is jobb a tavalyinál.²⁸

Veres András úgy látja, a „negyedik rész reflexióSORA az ún. »*gondolati*« költészet sajátja. Már a látvány–reflexió váltakozása *meditáló* jelleget adott az életkép epikus szcenikájának; itt ez a meditálás *általánosításba* és *ítélkezésbe* fordul át. A gondolatiság természetesen *metatorák* közvetítése által érzelmi-hangulati töltést kap: »az élet egy összezsúfolt táncterem«, »az ember egy önző, falékony húsdarab« stb. Ahogy az életkép-szerkezetet az epikus események litteráris képsora alkotta, úgy e rész struktúráját az általánosítást és ítélkezést hordozó *metaforikus képsor*.»²⁹

A szó szoros értelmében *picturával* nem találkozunk a *sententia* mellett, a látvány maga nem tájleírás. Mégis, a kiindulópont, a kertészkedés, a kezdő versszakban bemutatott helyzete a verset beszélő kertésznek, továbbá a szöveg első nagy motívumköre, a kert, illetve a természet, halványan, de mégis azt eredményezi, leírást is érzünk a költeményben:

Kertészkedem mélán, nyugodtan,
Gyümölcsfáim közt bíbelek;
Hozzám a tiszta kék magasból
Egyes daruszó tévelyeg;
Felém a kert gyepűin által
Egy gerlice bűgása hat:
Magános gerle a szomszédban –
S ifjú nő, szemfödél alatt.³⁰

*A lejtőn*ben a gondolati tartalom nem annyira élesen jelenik meg. Szegedy-Maszák Mihály úgy látja, a sztoikus filozófia határozza meg a költeményt: „*A lejtőn* a fogalmi jelentés szintjén olyan létállapot kifejezése, melyet a kilátástalanság, az egzisztenciális kifosztottság jellemez. A beszélő nem lát jövőt maga előtt, s számára egyetlen lehetőség adott: az élet sztoikus elviselése.”³¹ Talán a záró hasonlat megjelenése előtti összegző sor, „Éltem lejtős útja ez;”³² megállapításának köszönhetően érezzük, hogy a versben a romantikus dal átlényegül gondolati lírává. Másrésztől ez a sor mintha egyfajta átírása lenne Berzsenyi Dániel *Levéltöredék barátnémhoz* című szintén kevert műfajú költeménye – ott is a vers utolsó versszakában található – összegző mondatának: „Életem képe ez.”³³ Berzsenyi versében a *pictura* műfaja kétségtelenül kísért, így talán könnyebben

28 ARANY János, *Összes költeményei I., i. m.*, 185.

29 VERES András, *Elbizonytalanodó moralitás, i. m.*, 136–137.

30 ARANY János, *Összes költeményei I., i. m.*, 184.

31 SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Az átlényegített dal, i. m.*, 294.

32 ARANY János, *Összes költeményei I., i. m.*, 359.

33 BERZSENYI Dániel, *Levéltöredék barátnémhoz*, in Uő., *Művei*, s. a. r. OROSZ László, Bp., Osiris, 1999. 73.

belátható, *A lejtőn* versindító képében megjelenő természeti elemeknek, a szálló estének, a hollószárnynak és a felhős hasonlatnak köszönhetően e szövegben is érzékelhetjük a *pictura* jelenlétét:

Száll az este. Hollószárnya
Megrezzenti ablakom.
Ereszkedik lelkem árnya,
Elborong a multakon.
Nézek vissza, mint a felhő
Áthaladt vidékre néz:
Oly komor volt, – oly zöldellő,
Oly derült most az egész.³⁴

E korszakból még egy verset kell feltétlenül megemlíteni, természetesen az *Ősszelt*. Az *El nem ért bizonyosság* tanulmánykötet szerzői véleménye szerint ez a költemény minőségben nem éri el se a *Kertbent*, sem a *Lejtőnt*, önálló elemzését nem is nyújtják. Másrészt viszont kiderül a kötet elemzéseiből, ez a vers több okból is összekapcsolandó ezekkel, sőt a témához korábban említettel is. Így Zemplényi Ferenc a *Reményemet* elemezve azt írja, ez a vers „sajátosan illeszkedik Arany két fontos verstípusához: az *álmó–való kérdéskörbe* tartozókhoz, és kevésbé erősen, a *létösszegző* versekhez.”³⁵ Gondolatmenete folytatásában a *Télbent* és az *Ősszelt* veti össze a *Reményemmel*, megállapítva, hogy az „előbbi versek egy ideális világ, ideális táj és a sivár valóság kontrasztjára épülnek. Mindkét versben leírások adják mindkét pólust – a *Télben* esetében közvetlenül, az *Ősszelben* további áttételen át, két költői világ szimbólumaként használt szembeállításával.”³⁶ Veres András a *Kertbent* állítja az *Ősszel* mellé elemzése vége felé, az életképszerkezet valami mással való társítása okán: „az *Ősszelben* a homéroszi és ossziáni világot szembesítő meditáció a lehető legközönségesebb, legmindennapibb helyzet keretébe ágyazódik: kint borús az idő, bent a költő unatkozik, írni sincs kedve, hát töpreng, elmélkedik. [...] A *Kertben* szemlélődő énjének és az életképnek is ez a legfőbb funkciója: a közönséges, mindennapi helyzet alapot ad a reflexiókra, az elmélkedésre.”³⁷

Nem volt céлом Arany János összes tájleírást tartalmazó versét felmutatni, előhozhattam volna *A rab gólyát* (1848), egyértelmű tájkép volta miatt szólhattam volna *A pusztai fűzről* (1852), a

A vers kevert műfajáról, valamint a leírás és az elmélkedés együttes megjelenéséről lásd Korompay H. János finom elemzését: KOROMPAY H. János, *Berzsenyi Dániel, Levéltöredék barátémhez*, in *Miért szép?, A magyar líra Csokonaitól Petőfigig*, szerk. MEZEI Márta és KULIN Ferenc, Bp., Gondolat, 1975.

34 ARANY János, *Összes költeményei I., i. m.*, 358.

35 ZEMPLÉNYI Ferenc, *Az allegória és a jelkép határán*, in *Az el nem ért bizonyosság, Elemzések Arany lírájának első szakaszából*, szerk. NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémiai, 1972. 99.

36 *U. o.*, 100.

37 VERES András, *Elbizonytalanodó moralitás, i. m.*, 158.

Tájképről (1853) vagy *A tetétleni halmonról* (1855). Vagy bemutatthattam volna az ősz fontosságát Arany pályáján, jelezve legalább, milyen sok verset írt e témában: *Ősszel* (1850), *Ősz végén* (1852), *Kies ősz* (1860), *Ősz felé* és *Szép ősz* (1862), meg persze az *Őszikék* (1877). Felhívhattam volna a figyelmet az állatvilág, különöst a madárvilág gazdagságára Arany költészetében.³⁸ Szerintem azonban a kiemelt öt vers látszik követni és sajátos módon megvalósítani Arany költeményei között a sententia és a pictura verselési hagyományát. Ráadásul ez az öt szöveg Arany számára kétségtelenül fontos volt saját életművében. Utolsó, még általa összeállított és gondozott kiadásában kisebb költeményeinek, ami Ráth Mórnál jelent meg 1884-ben, mind az öt szerepel. Az 50-es évek versei közül logikusan a kötet vége felé szerepel *A lejtőn*, az összesen 153 mű közül ez a 119. Az 1851-es *Kertben* a 44., míg négyvel korábbra került, 40.-nek az 1850-es *Ősszel*. A két 1848-as leíró költeményt természetesen a *Kisebb költemények* elejére helyezte Arany, a negyedik vers lett *Az alföld népéhez*, a kötet nyitó vers pedig nem más, mint a *Télben*.³⁹

Kiegészítésül még a költészet és a festészet keveredéséről tartom fontosnak röviden szólni, hiszen ez alapvetően árnyalja, illetve más fénybe állítja a leírásokat. Arany tájfestével kapcsolatban ez a szempont régen felmerült. Már 1906-ban előjött Tökés Lajos írásában a *Télbennel* kapcsolatban e kérdés: „A költészet és festészet határvonalának megállapítása örök vita tárgya marad. Ismeretes Lessing elve: a költő egymás *után*, a festő egymás *mellett* rendezi megfigyelése vagy képzelet tárgyait. Így nyer esztétikai jogosultságot a költészetben a tájrajz is, ha a költői leírás a részeket cselekvésbe vonja, alkalmas jelzőkkel mintegy mozgásba hozza.”⁴⁰ Az 1980-as években Barta János a *Télben* fő erényének a szinte festői elmosódott képeket nevezte: „nehéz volna úgy magyarázni, hogy a versben az üdeség és sivárság tüneményei mögött mélyebb egzisztenciális húrok rezdülnek meg. Minden a képiesség, a derűs vagy komor konkrétumok önmagukért beszélő, telített, de súlytalan nyelvére van lefordítva. (Persze egyszer mégiscsak belopakodik a célzás a „szegény költőre”.) És amit nyomatékosan hangsúlyozok: ezek nem hagyományos, holt, szokványos, toposzjellegű képek: csupa friss, egyedi, elemi, egyszeri – talán nem is képek, hanem jól megfigyelt, csupán hangulatilag összefűzött életmozzanatok, már-már impresszionistának minősíthető, éles megfigyelések-érzékelések, az alapvető, enyhén és lazán ritmizált hangulatba feloldva. A képekben csupa mozgás, pillanatnyiség, dinamika – talán a második ízületbe simul be néhány statikusabb vonás.”⁴¹ Ugyanez időben Keresztury Dezső az *Őszikék* ciklus képvilágát így körvonalazta: „a képek rajza, színe világos, mégis elmosódó, tele impresszionista

38 Szerencsére ezt már többen elvégezték. Hermann Ottót követve legújabbán Láng István professzor gyűjtötte össze a madárfajokat Arany költeményeiben: LÁNG István, *A madárvilág Arany János költészetében*, *TermészetBúvár*, 2017/3. 6–10.

39 Lásd ARANY János, *Kisebb költeményei*, Új teljes kiadás, Bp., Ráth Mór, 1884. III–VII. A versek a kötetkompozícióban betöltött szerepe fontosságára és főként a *Télben* nyitóvers voltára Szilágyi Márton hívta fel figyelmem, itt is köszönetet mondok érte. Az utolsó Arany gondozta kiadás tartalomjegyzéke egyébként az általa sajtó alá rendezett népszerű Arany János *Összes költeményei* kiadás (Bp., Osiris, 2003.) mellékletében is megtekinthető.

40 TÖKÉS Lajos, *Arany János és a természet*, i. m., 25.

41 BARTA János, *Még egyszer a lírikus Aranyról (1847–1861)*, in Uő., *Arany János és kortársai*, I. *Arany-tanulmányok*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2003. 278–279.

képzettársításokkal (felhők szeme rebben; néz a *visszás* csillagokba; a tánc csak úgy lézeng) s a tünékenység, mulandóság olyan tömény sejtelmével, mely szándéktalanul is mindenben csak valami mélyebb jelentés hasonlatát látja.”⁴² Szili József pedig a rendszerváltás után megjelent az Arany-líra posztmodernségét bemutató kismonográfiájában egész fejezetben szólt Aranyról, mint az impresszionista tájfestés első magyar mesteréről, szinte bebizonyítva, „hogy ha Arany látása nem gyengül meg, lett volna egy nagy impresszionista festőnk a múlt század közepén”.⁴³

Zárásul és egyben ellenpontozásul hadd hozzak fel egy paródiát. Arany Hajnal Péter név alatt publikált a *Budapesti Szemlében* 1881-ben Gyulai Pál *Tavaszi reggel* című verse után, egy szövegével erre visszautaló *A reggel* című verset. Alcíme: *Természetrajz*, az első kiadás jegyzete pedig ez volt: „Gáncsolják a költőket, hogy a természetet még mindig a régi tudatlan módon írják le, nem úgy, mint a tudomány haladása kívánná. Ehol egy kísérlet.” Arany a modern tudomány felfogása szerinti leírásban a természetleíró versekben megszokott tárgyakat, a reggeli természetet adja. A napfelkeltét így mutatta be: „Földünk mind hegyesebb szög alatt fordítja keletnek / A pontot, hol az én pusztai kis lakom áll. / Szőke világát már az egen terjeszti előre / A Nap s jelzi mikép fordulok arrafelé.” A hajnali harmatról és páráról, a még nem bántó fényű reggeli napról költeményében így szólt: „Majd pirosabb színt vált, megtörvén fénye a földi / Fennlebegő párák ködszerű cseppjeiben; / És, mint nagy gömböt, veti a horizonra csalárdul / A levegő-réteg vérpirosan hüvelyét. / Ez még nem Nap – ihol szemmel nézhetni beléje; / Ám ha derékszög alatt dől zenitemre a fény: / Égő gáztakarója körét meglátom a Napnak, / Mely a mi Földünknel (szám ide!)-szorta nagyobb; / Hogy kicsinek látszik, nagy távolléte okozza, / Oly keskeny szög alatt éri sugára szemem.”⁴⁴

42 KERESZTURY Dezső, *Mindvégig, Arany János (1817–1882)*, Bp., Szépirodalmi, 1990. 495.

43 SZILI József, „Szindús üde karton” *Az impresszionista tájfestést első magyar mestere*, in Uő., *Arany hogy istenül, Az Arany-líra posztmodernsége*, Bp., Argumentum, 1996. 177.

44 ARANY János, *Összes költeményei I., i. m.*, 528–529.

A versről – más szempontból – lásd TARIÁNYI Eszter, *Egy álnév nyomában: Arany János utoljára megjelent verse és szerzője: Hajnal Péter = Kősziklára építve – Built upon His Rock: Írások Dávidházi Péter tiszteletére – Writings in Honour of Péter Dávidházi*, szerk. PANKA Dániel, PIKLI Natália, RUTTKAY Veronika, Bp., Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Angol–Amerikai Intézet Anglisztika Tanszék, 2018. 389–394.